

Kétszáz éve született a magyar nemzeti opera megteremtője

Beszélgetés Erkel Tiborral

Télelőn ünnepeljük Erkel Ferenc (Gyula, 1810. november 7. – Budapest, 1893. június 15.) zeneszerző, karmester és zongoraművész születésének 200. évfordulóját. Erkel zeneszerzőként a magyar zenetörténetben azt a helyet tölti be, mint az orosz (nemzeti) zenében Glinka, a lengyelben Moniuszko, vagy a cseh muzsikában Dvorák és Smetana. Műveit a nemzeti hagyományok ápolása, a dallamkincs, a dal- és táncformák megőrzése, azok európai stílusjegyekkel való ötvözése jellemzi. Nevéhez fűződik a *Himnusz* megzenésítése. A magyar nemzeti opera megteremtője: legismertebb két operája a *Bánk bán*, illetve a *Hunyadi László*. Operái mellett említésre méltó az *Ünnepi nyitánya*, kórusművei (*A magyarok istene*, *Magyar cantate*, *Magyar király-himnusz*, *Gyászkar*, *Buzgó kebellet* stb.), dalai, hangszeres és zenekari darabjai (pl. a *Marche hongroises*), valamint a népszínművekhez és színdarabokhoz írt kísérőzenéi. Igen jelentős volt operaszervezői-vezetői tevékenysége is, Verdi, Donizetti, Rossini, Meyerbeer, Halévy, Auber több művét az ő irányítása idején mutatták be Magyarországon. A pesti Magyar (1840-től Nemzeti) Színház vezető karnagya és főzeneigazgatója (1838–1874), az Operaház főzeneigazgatója (1884-től). A Filharmóniai Társaság alapítója és vezető karmestere (1853–1874). A Zeneakadémia első igazgatója (1875–1887) és zongoratanára. Emlékét Budapesten színház (a Magyar Állami Operaház Erkel Színháza), az 1952-ben alapított Erkel Ferenc-díj, továbbá számos közterület és kulturális intézmény őrzi. Gyulai szülőháza múzeumként működik. Sakkozóként is tisztelik emlékét, 1921 óta rendszeresen megrendezik az Erkel Ferenc Emlékversenyt szülővárosában, Gyulán. Gyermekai közül legidősebb fia, a karmester és zeneszerző, zeneakadémiai tanár, Erkel Gyula (1842–1909), a zenetanárként működő Erkel László (1844–1896), valamint az ugyancsak zeneszerző és karmester Erkel Sándor (1846–1900) folytatta a családi hagyományokat. A jeles évforduló alkalmából a zeneszerző legidősebb öccsének, Erkel Jánosnak a dédunokájával, Erkel Tibor zongoraművésszel, a Liszt Ferenc Zene-művészeti Egyetem zongora tanszékének tanárával beszélgettünk.

– Erkel Ferenc születésének 200. évfordulója alkalmából folyamatosan tartanak megemlékezéseket az országban. Erkel és Liszt Zeneakadémiájának XXI. századi öröksége címmel tartott előadásával Ön is hozzájárul ahhoz, hogy Erkel Ferenc sokszínű életműve minél szélesebb körben ismertté váljon.

– Erkel Ferenc tudatosan építette úgy az életművét, hogy abban a zenei élet szervezésének és a zenei oktatásnak is fontos szerepe legyen. 1875.

november 14-én a régi Haltéren nyílt meg az ország vezető zenei tanintézete, Országos Magyar Királyi Zeneakadémia néven. Elnökéül Liszt Ferencet, igazgatójául és rendes tanárául Erkel Ferencet nevezte ki a császári és királyi rendelet. Erkel patriarkális légkört teremtett, mind a tanárok, mind a tanítványok irányában. Az akadémia indulásakor Liszt első feladata az volt, hogy meghallgassa az Erkel Ferenc által felvett huszongy zongora szakos tanulót és kivá-

lassza a mesterosztályba a legalkalmasabbakat. Az 1875/76-os tanévben kilenc tanulót vett fel mesterosztályba. Ebben az osztályban Liszt a művek értelmezésével foglalkozott. Az oktatást 1876. március 2-án kezdte el, azonban csak két hónapig tanított, mivel külföldi kötelezettségei miatt el kellett hagynia Magyarországot. A második évfolyamon (1876–77) a mesterosztály számára a tanítási idő négy hónapból állt. Liszt hetenként négy délutánt tanított. A mesterosztály diákjai Liszt távozása után visszatértek Erkel osztályába és zongoratechnikai kérdésekkel foglalkoztak. A tanév nyárig tartott, utána kezdődtek az évváró vizsgák és a vizsgaversenyek. E két nagy formátumú művész közös nevelőmunkája mérőföldkönek tekinthető a magyarországi zenei képzés történetében. Lényegében minden előzmény nélkül, a semmiből kezdtek el építkezni, összekötötte őket az a szándék, hogy tudásukat átadják az elhivatott hallgatóknak és lelkesítsék őket. Ez az elhatározás olyan jelentős eredményeket hozott, melyek az évtizedekkel később színre lépő Kodály Zoltán nevelőmunkáját is elősegítették némiképpen. Sajnos az ötvenes évektől kezdve egészen mostanáig sok mindent elkövettek azért, hogy lebontsák mindazt, amit ezek a világhírű művészek szellemileg felépítettek, de hál' Istennek a gyökerek épségben maradtak: van hová fordulniuk azoknak, akik Erkel, Liszt vagy éppenséggel Kodály örököseinek tekintik magukat a zenei életben.

– Hosszú évekig dolgozott a Magyar Rádióban zenei rendezőként, majd főrendezőként, később a zenei főosztály vezetőjeként. Azokban az években rendezte meg Erkel Ferenc Brankovics György című négyfelvonásos operáját, melynek egyik érdekessége, hogy azonos rangú a Hunyadi Lászlóval és a Bánk bánnal.

– Magam is csak a rendezői munka révén döbbsentem rá arra, hogy a *Hunyadi Lászlón* kívül van egy másik Hunyadi-opera is. A *Brankovics György* valóban ugyanolyan rangos alkotás, mint Erkel két legismertebb operája. A Nemzeti Színházban mutatták be 1874-ben.

Szövegkönyvét Ormay Ferenc és Odry Lehel írták Obernyik Károly azonos című drámája alapján. Az opera a XV. század első felében uralkodó szerb Brankovics György történetét dolgozza fel. A kétségkívül ellentmondásos személyiség országa viszonylagos függetlensége érdekében hol V. László, hol Hunyadi János, hol a törökök oldalára állt. A cselekmény kezdetén Brankovics György Hunyadi János szövetségese a törökök elleni harcban.

Megérkeznek a várba Hunyadi János követei, Hunyadi László vezetésével, hogy sürgessék Brankovicsot a török elleni támadásra, de a szerb uralkodó a hadi készülődések közben értesült arról, hogy a törökök is követtséget indítottak hozzá, hogy békét kössenek egymással. Brankovics tudja, hogy adott szava és a kereszténység védelme Hunyadi oldalára szólítja, de tart attól, hogy az egyesített seregek elbuknak és akkor népére elnyomás és szenvedés vár. Brankovics már idős ember, úgy érzi, nincs elegendő ereje a harchoz, inkább elfogadja a törökök ajánlatát, és békét köt velük. A követtség azonban biztosítékot kér: Brankovics két fiát magukkal viszik a török táborba, ahol a nagyvezír megvakíttatja őket. Brankovics újrá áll a Hunyadiakhoz, s megtámadja a török állásokat. A csatában a szerb uralkodó halálosan megsebesül, megbánja árulását, gyermekeit Hunyadi

Lászlóra bízta. A Kókai Rezső zeneszerző és Romhányi József költő által átdolgozott operát 1962-ben bemutatta az Erkel Színház, később látható volt a Szegedi Szabadtéri Játékokon is. Az általam rendezett rádiófelvételen Kováts Kolos, Simándy József, Pászthy Júlia, Kalmár Magda, Palcsó

(Borbély László felvétele)

Sándor, Sólyom-Nagy Sándor és Takács Klára működött közre. A felvételen Kórodi András vezényelt. Kolozsvárott a *Bánk bánt*, a *Brankovics Györgyöt* és a *Hunyadi Lászlót* egymás után mutatták be, amikor Erkel Ferenc halálának 100. évfordulójáról megemlékeztek. Helyesen döntöttek, mivel valóban szorosan egymáshoz kapcsolódó művekről van szó. Mondom ezt annak dacára, hogy a *Brankovics György* című műről a hazai zenekritikusok általában fanyalogva szoktak tudomást venni. Nem úgy, mint az ősbemutatón, amikor a szakemberek egyértelműen az erkeli mű betetőzését látták ebben az operában, kiemelve a zene virtuozitását, a recitativók korszerű alkalmazását.

– *Kevesen tudják, hogy Erkel Ferenc nemcsak a zenéhez értett kiválóan. Szenvédélyes sakkozó hírében állt. A feljegyzések szerint vezéralaknak számított ezen a téren is.*

– Mind a kortársak, mind az utókor sakkírói szerint mesteri szintű játékos volt. Az 1850-es évek közepétől – először Szén József levéltárossal együtt, majd annak halála után kéthárom éven át egymaga – a magyar sakkozók rangelsője, később is a magyar sakkélet vezéralakja volt.

Később visszavonult az aktív játéktól, ám a magyar sakkozók három évtizeden át „vezérüknek” tekintették őt. Visszavonulása után a pesti és budai sakkélet szervezőjeként jeleskedett. Ma már nem állapítható meg, hogy kitől tanult Erkel Ferenc sakkozni. Azt azonban tudni, hogy 1836-ban, amikor a huszonhat éves muzsikuskus elfogadta a Pesti Városi Német Színház másodkarmesteri állását, hamarosan törzsvendége lett a híres Wurm kávé-

háznak, ahol többek között Szén József is játszott.

– *Mit tudhatunk az Erkel család eredetéről? Kitől vagy kiktől örökölhette Ferenc a zenei tehetségét?*

– A zeneszerző felmenői a XVI. században érkeztek Magyarországra. A családi legendárium szerint a mai Hollandiában, az akkori Németalföldön dúló vallásháború elől menekültek el. Elképzelhetőnek tartják, hogy a vezetéknev a szőlőszedő putony közép-felnémet elnevezéséből alakult Erkelé. Amszterdamban ma is körülbelül száz Erkel vezetéknev szerepel a telefonkönyvben. Elődeink egyebek mellett szőlőtermeléssel foglalkoztak egészen addig, míg elégük nem lett a háborúskodásból, akkor székérre ültek és elindultak Magyarország felé, amelyről úgy hallották, hogy az egyetlen olyan európai állam, ahol vallási türelem van. Valószínűleg még azelőtt érkezhettek meg, hogy a

törökök Budát elfoglalták volna. Aki ma Magyarországon Erkel vezetéket visel, az mind ennek a családnak a tagja. Zenetudósaink feltárták, hogy a Magyarországon letelepedett Erkelek között több hivatásos muzsikussal is fellelhető volt. Egyikük például a pozsonyi zárda főzenemestere volt. Akadtak olyanok is, akik csak a saját kedvtelésükre vettek hangszert a kezükbe vagy énekeltek. Erkel Ferenc dédapja (Vilmos), nagyapja (idősebb Erkel József) és édesapja (ifjabb Erkel József) jól képzett muzsikusként voltak. Az idősebb Erkel József kitűnő zenei felkészültségének híre eljutott Bécsbe is, a gróf Wenckheim családhoz. A gróf halála után a hatalmas családi vagyon megosztott két fia, József Antal és Ferenc között. Az utóbbinak jutott a gyulai birtok, itt tette meg 1806-ban idősebb Erkel Józsefet gondnoknak. Ez azonban csak ürügy volt, hiszen szándéka az volt, hogy a kastély egy kitűnő muzsikussal gazdagodjék, valamint gyerekeinek megfelelő zenei ismereteket biztosítson. Fia, az ifjabb Erkel József a német templom közelében lévő, józsefvárosi iskolában szerzett tanítói állást, majd két évre rá feleségül vette Ruttkay Ádám uradalmi tisztartó lányát, Klára Teréziát. Házasságukból tíz gyermek született: nyolc fiú és két leány. Az elsőszülött leány hároméves korában meghalt, így az utána következő fiú, az 1810. november 7-én született Ferenc a szüleinek legnagyobb gyermeke. Keresztszülei az ifjú grófok voltak, innen ered a Ferenc keresztnév.

– A 200. évforduló jó alkalom lett volna arra, hogy Erkel Ferencnek minél több műve legyen látható vagy hallható, de mint ha nem törnék magukat a rendezők, hogy színpadra állítsák a munkáit.

Erkel Ferenc Emlékház, Gyula

– Az Operaházban hagyományává vált az, hogy a *Bánk bánnal* kell megnyitni az évadot. Ebben az évben ez nem így történt, holott időközben a Magyar Tudományos Akadémia zenetörténeti intézetének kiváló munkatársai feltárták az ő *Bátori Mária*, az ő *Hunyadi László* és az ő *Bánk bán* partitúráját, amelyek 150 év után először meg is jelentek nyomtatásban. Az Operaház Mahler zenekari kon-

nem lehet mentegetni azzal, hogy november 7-én, a zeneszerző születésnapjára, egy előadásra úgyis műsorra tűzik az ő *Bánk bán* koncertszerű változatát...

– Erkel Ferenc zenéje nemcsak a magyarokra van nagy hatással. Úgy tizenöt évvel ezelőtt felmerült, hogy a *Bánk bán*t bemutathatná a washingtoni operaházban az ottani társulat. Nem kisebb név vállalta fel az ügyet, mint Plácido Domingo.

– 1996-ban Plácido Domingo ellátogatott hozzánk egy operagála alkalmából, a Népstadionban elénekelte a *Hazám, hazám* című áriát is, majd kijelentette, hogy csodálatos műről van szó, és szeretné megismerni a teljes operát: kéri a mű zenei anyagát hanglemezen, valamint a partitúrát, mert szeretné bemutatni a washingtoni operaház társulatával. Később Orbán Viktor miniszterelnökként az Egyesült Államokban járt, és Washingtonban találkozott Plácido Domingóval. Megköszönte az elismerést és felajánlotta a magyar kormány támogatá-

A sarkaiból kiforgatott ország

„Ha az Országnak volna magyar királya, ki mint született Maecenás pártfogolni akarná a honi művészetet – ha az Országnak volna honfi kormánya, mely a hazai művészet elébe gördült természetes és mesterséges akadályokat elhárítani kívánná –, ha végre az Országnak még egy kis pénze is volna és maradna, melyet nem csak idegen status adósság törlesztésre, hanem hazai célokra is szabad volna fordítani – akkor én is háttérbe szorítva a helytelen szerénykedést, javaslatba merném hozni azon eszközök alkalmazását, melytől a hazai művészet emelkedése és állandó virágzása bizton várható – de így, még a 'sarkaiból kiforgatott ország maga helyre nem vergődik, véleményem szerint a 'magyar műzsák is megférhetnek az Országtól illendően segélyezendő egy házuk közös Oltáránál.'”

(Részlet Erkel Ferenc Csengerly Antal országgyűlési képviselőhöz 1861. július 28-án írott leveléből)

certtel nyitott, ami nemcsak magánvéleményem szerint példátlan pimaszság, a magyar opera rajongóinak tudatos bosszantása. Ezt a döntést

sát a bemutatóhoz, aztán nem lett semmi az egészből, mert egyesek megakadályozták, hogy a partitúra kijusson Amerikába.

– *A Katona József drámája és Erkel Ferenc operája alapján 2002-ben forgatott film azonban elkészült. Mi a véleménye róla?*

– Elképesztően jó, és hiteles. Zsigmond Vilmos operatőr csodálatos munkát végzett. Az énekesek pedig bebizonyították, hogy nemcsak a hangjuk kiváló, a színészi játékuk is magas színvonalú. Eredeti környezetben, nagy formátumú előadás részese lehet az, aki megnézi az operafilmet, amely már DVD-n is kapható. A határainkon túl is jól szerepelt. Egy Amerikában rendezett operafilmszereplés kétszáz film közül az ötödik helyen végzett az alkotás. Erre a sikerre sokan felfigyeltek. Nyilván lett volna érdeklődés a zeneszerző más művei iránt is, de a következő kulturális tárca sajnos hagyta elveszni a lehetőséget, és meg sem próbálta külföldön népszerűsíteni Erkel Ferenc életművét.

– *Az évforduló kapcsán néhányan nyilván szívesen olvasnának Erkel Ferencről szóló könyveket. Ajánlana*

olyan szerzőket, akik hitelesen ábrázolják a zeneszerző pályafutását?

– Zsigray Julianna *A Sugár úti palota* című regénye Erkel Ferencnek a magyar zeneéletért vívott harcáról szól, valamint az Operaház felépítése közepette zajló sajtós, gyakran vizsztatetsző társadalmi jelenségekről. Olvasmányosan mutatja be Erkel, mint a nemzeti zene gondolatának megtestesítőjét és azt is, hogy miként valósul meg hármasság életműve: a magyar operazene, a magas szintű zeneélet és az Operaház... A másik D. Nagy András *Az Erkel család krónikája* című könyve. A szerző ebben közli a legfontosabb életrajzi adatokat egészen napjainkig, és családfát is mellékel hozzá. Aki azonban tudományos igényű, alapos zenetudományi kutatásokra épülő tanulmányokra kíváncsi, annak Dr. Bónis Ferenc zenetudományi írásaiban kell lapoznia, illetve a Magyar Zenetudományi Intézet évfordulót előkészítő vagy elkészült kiadványai között. Ter-

mészetesen több kiváló kollégám is írt Erkelről, de felsorolásukhoz csak a teljesség igénye nélkül foghatnék hozzá. Az pedig sértődéshez vezethet.

– *Erkel Ferenc tizenhét vagy tizennyolc éves korában költözött el szülővárosából Kolozsvárra, ahol zongoratanári állást ajánlottak fel neki. Később azonban rendszeresen visszatért Gyulára, akár több hónapra is. Menedék volt ez számára, a zsongó főváros békés ellenpontja. A gyulaiak hogyan emlékeznek meg a város neves szülöttéről?*

– A XIX. században a fővárosból Gyulára utazni sok kényelmetlenséggel járt, Erkel többnyire lovaskocsin zötykölődött, később vonaton tette meg a hosszú utat. Mégis útnak indult, mert mindenképp szeretne szülővárosát. A gyulaiak ezt jól tudják, akkora szeretettel és tisztelettel készülnek az évfordulóra, ahogyan Budapestnek illett volna.

Borbély László

CZIGÁNY GYÖRGY

Tíz mondat Erkel Ferencről

Mint a Bach-család: a kétszáz esztendeje született Erkel Ferencnek is (dédapjától kezdve öccsének ma itt élő dédunokájáig) terebélyes családfája van, legalább tíz hivatásos, Erkel nevű muzsikust tart számon a magyar zenetörténet. Kölcsey versére ő szerző a *Himnusz*t. Ha mást nem komponált volna, akkor is minden magyar számára örökre megbecsült maradna a neve. Más népek gyakran harcias, pattogó indulóival szemben a mi himnuszunk zenéje valójában korál, imádság, amit méltósággal, a hit erejének áhítatában illik énekelni; legalábbis Lajtha László zeneszerző ezt kötötte egykor a lelkünkre.

Erkel Ferenc sereg nemzeti operája (*Hunyadi László, Bánk bán, Dózsa György, István király*) a nemzetét féltő művész hazafi-erkölcsének és zenei fantáziájának remeklése. De előadóművészként is számon kell tartani: tízévesen már hiba nélkül kísérte a miséket orgonán, Kolozsvár után pedig a pesti Nemzeti Kaszinóban keltett zongoraművészként bámulatot; kísérte Déryné énekét, ő

játszotta hazánkban először Chopin e-moll zongoraver-senyét, Beethoven *Kreutzer-szonátájának* zongoraszólá-mát és vezényelte Mendelssohn *Paulus oratóriumának* magyar nyelvű első előadását. Stravinskyt előlegezi meg egy érdekes kísérlete: országosan elismert sakkozóként írta meg a *Sakkjáték* című pantomim zenéjét, majd muzsikával erősítette meg Teleki László gróf szomorú-játékát, a *Kegyencet*. Jó volna hallani a Jókai Mór szöveg-könyvére írt *Kemény Simon* operát is...

Amikor Pesten megjelent a *Zalán futása*, Vörösmarty eposza, akkor komponálja Erkel bencés diákként Pozsonyban a zenekar-kíséretes *Litániát*, első művét; halála évében pedig megszületik Mark Twain elbeszélése (*Az egymillió fontos bankjegy*), és felavatják a Múzeum-kertben Stróbl Alajos Arany János szobrát. Megszólal Budapesten a telefonhírmondó, Pozsonyban pedig Erkel zongoraművész fia, László zongoraórákat ad a tizenkét éves Bartók Bélának.